

Series Ceranea
tom 7

Agata Kawecka
Izabela Lis-Wielgosz
Ivan N. Petrov
Małgorzata Skowronek
Jan Stradomski

**Komentowana bibliografia
polskich przekładów
piśmiennictwa kręgu
*Slavia Orthodoxa***

Ceranea
— CERANEUM —

**WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO**

Series Ceranea
tom 7

**Komentowana bibliografia
polskich przekładów
piśmiennictwa kręgu
*Slavia Orthodoxa***

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Series Ceranea

tom 7

Agata Kawecka
Izabela Lis-Wielgosz
Ivan N. Petrov
Małgorzata Skowronek
Jan Stradomski

**Komentowana bibliografia
polskich przekładów
piśmiennictwa kręgu
*Slavia Orthodoxa***

redakcja naukowa
Ivan N. Petrov

Ceranea
— CERANEUM —

W WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

łódź 2021

Series Ceranea

tom 7

Uniwersytet Łódzki, Centrum Badań nad Historią i Kulturą Basenu Morza
Śródziemnego
i Europy Południowo-Wschodniej im. prof. Waldemara Cerana, Ceraneum

KOLEGIUM REDAKCYJNE

*Zofia A. Brzozowska, Paweł Filipczak, Agata Kawecka, Andrzej Kompa, Mirosław J. Leszka
Marek Majer, Kiril Marinov, Georgi Minczew, Ivan N. Petrov, Małgorzata Skowronek*

ADRES KOLEGIUM REDAKCYJNEGO

90-237 Łódź, ul. Matejki 32/38, pok. 319, www.ceraneum.uni.lodz.pl, s.ceranea@uni.lodz.pl

RECENZENT

Marżanna Kuczyńska

REDAKTOR NAUKOWY

Ivan N. Petrov

REDAKTOR INICJUJĄCY

Urszula Dzieciatkomska

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ

Dorota Stępień

SKŁAD I ŁAMANIE

Munda – Maciej Torz

KOREKTA TECHNICZNA

Leonora Gralka

PROJEKT OKŁADKI

Sebastian Buzar

Zdjęcie wykorzystane na okładce autorstwa Małgorzaty Skowronek
Święci Cyryl i Metody, fresk (Zachari Zograf, pol. XIX w.)
z cerkwi Przemienienia Pańskiego w pobliżu Wielkiego Tyrnowa (Bulgaria)

© Copyright by Authors, Łódź 2021

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2021

Publikacja powstała w związku z realizacją projektu pt. „Recepcja piśmiennictwa oraz literatury ludowej kręgu *Slavia Orthodoxa* w Polsce – historia i bibliografia twórczości przekładowej”, realizowanego w Centrum Ceraneum Uniwersytetu Łódzkiego. Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2012/05/E/HS2/03827

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.08546.18.0.K

Ark. wyd. 21,1; ark. druk. 30,125

ISBN 978-83-8220-414-8

e-ISBN 978-83-8220-415-5

Publikację dedykujemy
Profesorowi Aleksandrowi Naumowowi
– polskiemu badaczowi
i tłumaczowi piśmiennictwa
kręgu *Slavia Orthodoxa*

Spis treści

Wprowadzenie	9
Kultura polska w kontaktach z piśmiennictwem cerkiewnosłowiańskim – od dialektalnego <i>koiné</i> do przekładu literackiego ..	17
Przekłady z języka cerkiewnosłowiańskiego w źródłach drukowanych od XVI do początku XIX wieku	38
Wykaz bibliograficzny przekładów	53
Skróty: antologie i zbiory tekstów	55
Autorzy słowiańscy, bizantyńscy i inni	63
Słowiańskie piśmiennictwo anonimowe	135
1. Teksty liturgiczne i eucharystyczne	135
2. Nieliturgiczna poezja i proza. Hagiografia. Apokryfy	253
3. Zabytki prawne. Dokumenty	279
Studia szczegółowe	287
Ważniejsze tłumaczenia z XIX i z początku XX wieku	289
O pewnych aspektach problemu recepcji dawnych literatur południowosłowiańskich (przekłady starobułgarskich i staroserb- skich tekstów na język polski)	305
Twórczość translatorska Aleksandra Naumowa na tle innych pol- skich publikacji tego typu	327
Twórczość translatorska Ryszarda Łuźnego	339
Twórczość translatorska ks. Stanisława (Eustachego) Stracha	353
Przykłady tłumaczeń w Internecie	367

Spis treści

O obecności i nieobecności staroserbskich tekstów w przekładzie na język polski	373
Prawosławne przekłady tekstów biblijnych	389
Przekład omówiony, czyli o statusie i funkcji paratekstu (na przykładzie serii Biblioteka Duchowości Europejskiej)	409
Pomoce naukowe i opracowania leksykograficzne	431
Wykaz publikacji powiązanych tematycznie z realizacją projektu bibliograficznego	463
Indeks tłumaczy tekstów kręgu <i>Slavia Orthodoxa</i> na język polski ..	467
Indeks rzeczowy	471

Wprowadzenie

Jednym z najważniejszych składników historii recepcji piśmiennictwa kręgu *Slavia Orthodoxa* w Polsce jest rozwijana na przestrzeni wieków – z różną dynamiką – twórczość przekładowa. Jej całościowy opis i szczegółowa analiza wymaga zebrania i uporządkowania danych bibliograficznych na temat istniejących tłumaczeń przedmiotowej literatury (czy szerzej: przedmiotowego piśmiennictwa). Temu właśnie poświęcona jest niniejsza publikacja.

Bibliografia uwzględnia teksty powstałe i/lub funkcjonujące w kręgu Słowiańszczyzny obrządku wschodniego między schyłkiem IX a XXI w., które zostały przełożone na język polski ze staro-cerkiewnosłowiańskiego, różnych późniejszych redakcji języka cerkiewnosłowiańskiego, a w niektórych (rzadkich) przypadkach też języka ruskiego czy np. nowobułgarskiego z silnymi wpływami cerkiewszczyzny. Co do zasady pomijane są w niej teksty przełożone bezpośrednio z greki (jeżeli ustalenie języka, z którego dany utwór został przetłumaczony, było możliwe). W książce zamieszczono wykaz drukowanych tłumaczeń wyodrębnionych, tj. opatrzonych samodzielnym tytułem i informacjami pozwalającymi na co najmniej podstawową identyfikację tekstu. W odrębnym pierwszym dziale ujęto przekłady – także opracowania – zarejestrowane w literaturze staropolskiej (od XVI do początków XIX w.). Zakres chronologiczny tomu obejmuje więc zasadniczo całość historii twórczości przekładowej interesującego nas

piśmiennictwa – od okresu najstarszego po czasy najnowsze (głównie do roku 2018). Publikacje z lat 2019–2020 zostały uwzględnione sporadycznie, ponieważ na etapie przygotowania książki do druku nie było już możliwe przeprowadzenie systematycznej i kompletnej kwerendy. Zdajemy sobie sprawę, że mimo naszych wysiłków, eksploracji wielorakich źródeł bibliograficznych (tradycyjnych i internetowych), dostępnych katalogów oraz innych opracowań i publikacji, a także poszukiwań w księgozbiorach, w zebranej przez nas bibliografii – jak w każdej publikacji tego typu – mogą być (i z pewnością są) braki. Liczymy jednak, że proponowane zestawienie i dołączone do niego studia mimo to wypełniają istotną lukę w badaniach nad translatorską recepcją piśmiennictwa prawosławnych Słowian w Polsce. Przejawiana zresztą obecnie aktywność translatorska polskiego środowiska (paleo)slawistycznego pozwala mieć pewność, iż najbliższe lata zaowocują kolejnymi publikacjami polskich przekładów piśmiennictwa kręgu *Slavia Orthodoxa*.

Podstawowym celem zespołu autorów było poznanie i zarysowanie właśnie dziejów recepcji szeroko pojętej literatury cerkiewnosłowiańskiej na bazie istniejących przekładów w języku polskim. Intencją było ułożenie bibliograficznego katalogu ilustrującego historię tłumaczonej w Polsce prawosławnej literatury słowiańskiej, w tym przypadku składających się na nią kilku literatur: starobułgarskiej, staroserbskiej, staroruskiej, a także (w osobnym opracowaniu) twórczości ludowej Słowian południowych i wschodnich. Warto wspomnieć, że załączek projektu stanowiły wcześniejsze badania polskich paleoslawistów, refleksje wyrażone w wielu publikacjach, w których ogłoszone zostały wyniki cząstkowych eksploracji w tym zakresie.

Zasadniczym efektem przeprowadzonych prac jest więc dokumentacja oraz omówienie kontekstu dziejów recepcji literatury cerkiewnosłowiańskiej, historii tłumaczonych tekstów na język polski. Na podstawie zgromadzonych w ramach projektu danych można wysnuć wiele interesujących wniosków czy potwierdzić szereg wcześniejszych supozycji, chociażby dotyczących asymetrii w obszarze tłumaczonych literatur, wyborów, preferencji, zapotrzebowania itd.

Wykaz inspirowany jest kilkoma publikacjami o ugruntowanej już pozycji, wśród których na pierwszym miejscu znajduje się książka Wojciecha Stawiszyńskiego pt. *Bibliografia patrystyczna 1901–2016. Polskie tłumaczenia tekstów starochrześcijańskich pierwszego tysiąclecia*¹ – rzadko spotykany przykład pracy o charakterze bibliograficznym, podlegający przeróbkom, wznowieniom i aktualizacjom, dowód na żywotność dorobku kultury starożytności i średniowiecza we współczesnej tradycji i nauce polskiej. Innym opracowaniem, gromadzącym studia dotyczące kultury prawosławnej w Polsce, jest wielotomowa *Wstępna bibliografia chrześcijaństwa wschodniego* Grzegorza Sosny². Przydatne okazały się również zbiory wykazów przekładów z literatur narodowych, ukazujące się jako monografie oraz zestawienia obejmujące wybrane okresy³, jak również niedawno wydana monografia upamiętniająca działalność oficyn wydawniczych⁴.

Zasadniczo układ bibliografii jest alfabetyczny. Przyjęcie zasady wskazywania tytułów polskich tekstów/rekordów jako

¹ Wydanie III (Kraków 2017), rozszerzone, poprawione i zmienione. W wydaniu I (Kraków 2006) obejmowała lata 1901–2004.

² G. Sosna, *Wstępna bibliografia chrześcijaństwa wschodniego. Druki polskojęzyczne okresu współczesnego*, cz. I, Ryboły 1994; Suplement 1: „Tygodnik Podlaski” – „Prawosławie” – „Orthodoxia. Przegląd Prawosławny” 1985–1994, Ryboły 1995; Suplement 2: „Wiadomości Metropolii Prawosławnej w Polsce” 1947–1948, „Cerkovnyj Vestnik” 1954–1994, „Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego” 1971–1994, Białystok–Ryboły 1995; Suplement 3: „Biuletyn Informacyjny KTP” 1983–1992, „List Informacyjny” 1984, „Biuletyn Informacyjny” 1987, „List Informacyjny” 1988–1995, „Biuletyn Informacyjny” 1990–1995, „Wiadomości Bractwa” 1992–1995, „Ikos” 1994–1995, Ryboły 1996; cz. II, Ryboły 1996; cz. III, Ryboły 1998; cz. IV, Białystok 2003.

³ Przykładowo w serii *Przekłady Literatur Słowiańskich*. Także nowsze prace o charakterze monograficznym, m.in. w odniesieniu do literatur słowiańskich, np. L. Spyrcy, *Dramat słowacki w Polsce. Przekład w dialogu kultur bliskich*, Katowice 2016; J. Skowron, *Recepcja najnowszej literatury ukraińskiej w przekładach na język polski po roku 1989. Wybrane zagadnienia w ujęciu diachronicznym i synkretycznym*, Wrocław 2018.

⁴ J. Szymańska, *Polscy wydawcy z literatur orientalnych w XX w.*, Warszawa 2000.

wyznaczników owego porządku jest rozwiązaniem przyjętym w sytuacji niemożności odwołania się do tytułu oryginalnego – odpisy czy nawet wydania tekstów zaczerpniętych ze słowiańskich rękopisów różnią się między sobą, także w przekładach na inne języki słowiańskie (np. bułgarski czy rosyjski). Utwory, które miały szczęście być obiektem zainteresowania polskich tłumaczy, uzyskiwały w języku polskim różne tytuły – stąd oboczności, często wynikające z mnogości określeń gatunkowych, typu: *mowa* vs. *słowo*, *oficjum* vs. *służba* vs. *nabożeństwo* (uwzględnione w indeksie porządkującym nieścisłości terminologiczne przez system odsyłaczy). Z tych powodów teksty uszeregowano według porządku alfabetycznego tytułów przyjętych konwencjonalnie przez autorów bibliografii; być może cytowanie ich w literaturze polskiej pozwoli w przyszłości na zmianę i upowszechnienie się któregoś z tytułów/określeń⁵.

Wspomniane wyżej „publikacje opatrzone samodzielnym tytułem” to często utwory, którym poświęcono komentarz, umieszczono w kontekście innych podobnych tekstów (tematycznie, gatunkowo, ze względu na czas powstania czy obszar funkcjonowania), stosunkowo najłatwiejsze do pozyskania i opisania. Bardziej kłopotliwa okazała się kwerenda ciągła czasopism, w których literatura kręgu *Slavia Orthodoxa* pojawiała i pojawia się jako zjawisko kulturowe (np. „Przegląd Prawosławny”, „Polski Żołnierz Prawosławny”, „Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego”), oraz innych publikacji o charakterze popularnym i naukowym, gdzie zabytki literackie kręgu *Slavia Orthodoxa* niejednokrotnie cytowano i komentowano bez wyodrębnienia i/bądź tytułów.

⁵ Niezwykle ważnym i szeroko zakrojonym działaniem naukowym w kierunku usystematyzowania wspomnianej i powiązanej terminologii jest realizowany obecnie na Uniwersytecie w Białymstoku i finansowany w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki międzyuczelniany grant pt. „Słownik polskiej terminologii prawosławnej” (kierownik: ks. prof. Marek Ławreszuk), kontynuujący m.in. próbę podjętą w monografii: apb Jakub Kostiuć, ks. Jerzy Tofiluk, ks. Marek Ławreszuk, ks. Włodzimierz Misijuk, Jarosław Charkiewicz, *Specyfika polskiej terminologii prawosławnej: koncepcja normatywizacji pisowni*, Białystok 2016.

W części pierwszej – *Autorzy słowiańscy, bizantyńscy i inni* – znajduje się wykaz utworów, których autorstwo jest przynajmniej częściowo możliwe do określenia, choć także tradycyjnie przypisywane autorytetom (stąd postaci takie jak Pseudo-Jan Złotousty) oraz posiadającym nazwy funkcjonalne, jak np. Anonim z Ravanicy – autor tradycyjnie kojarzony z ośrodkiem, w którym dany tekst powstał. Na uwagę – na innym już polu badawczym – zasługuje fenomen istnienia w przekładzie polskim tekstów, które trafiły tu dwiema drogami: jako tłumaczone bezpośrednio z greki oraz poprzez teksty słowiańskie, w których czerpano z oryginałów greckich czy bizantyńskich. W podobnych sytuacjach autorzy bibliografii uwzględniali te przekłady polskie, co do których jest pewność, że zostały przełożone z języka scs. (np. edycje *Wielkiego kanonu pokutnego św. Andrzeja z Krety* czy formularze liturgii).

Część drugą stanowi *Słowiańskie piśmiennictwo anonimowe* – zawierające wykaz przekładów utworów o nieznanym i/lub nieustalonym autorstwie, a także teksty wieloautorskie (jak kanony czy postanowienia soborów) – podzielone na trzy segmenty: *Teksty liturgiczne i eucharystyczne, Nieliturgiczna poezja i proza. Hagiografia. Apokryfy* oraz *Zabytki prawne. Dokumenty*. Pewne wątpliwości może budzić zastosowane tu zasadniczo kryterium gatunkowe, przyjęte na potrzeby segregacji obszernej ilości materiału. W części *Nieliturgiczna poezja i proza. Hagiografia. Apokryfy* zawarto żywoty świętych, tzw. prologowe, czyli krótkie, odczytywane w dni świąt liturgicznych ich bohaterów, a także utwory, co do których kanoniczności trwają spory lub które wykorzystują elementy pochodzenia niekanonicznego i jako takie funkcjonowały poza głównym nurtem. Obok licznych modlitw znajdują się tu m.in. teksty nabożeństw, czytania i inne utwory używane podczas praktyk liturgicznych Słowian prawosławnych (pojedyncze strofy poetyckie, kazania, homilie i in.). Te, które nie reprezentują gatunków poetyckich (służba, kanon, akatyst, wersety, strofy: kondak, ikos, troparion i in.), można umownie zaliczyć do szeroko rozumianej beletrystyki.

Do omówionych zabytków proveniencji literackiej zaliczono także reprezentujące epigrafikę zapisy starsłowiańskie (w języku scs.

oraz jego różnych redakcjach; wielokrotnie zresztą można się zaledwie domyślać ich postaci oryginalnej): inskrypcje różnego typu, np. dokumenty kancelaryjne, napisy nagrobne, uwagi latopisarskie, komentarze, inskrypcje z artefaktów (obiektów architektonicznych, przedmiotów codziennego użytku). Podkreślić należy, że część z zaprezentowanego w tym miejscu materiału pochodzi spoza kręgu *Slavia Orthodoxa* – z ziem chorwackich, jednakże z okresu sprzed podziału Kościoła na Wschodni i Zachodni. Pomimo iż formalnie wykraczają poza (poprzedzają) zakres tematyczny/tytułowy bibliografii, zostały w niej ujęte ze względu na język oryginału. Dodajmy, że jeśli napisy związane są z postaciami historycznymi (władcy, duchowni, osoby świeckie), odpowiednie rekordy włączono do działu i ujęto w porządku alfabetycznym (a więc np. *Testament cara Iwana Groźnego* znajduje się pod ‘I’).

Wykaz obejmuje przekłady tekstów literackich kręgu *Slavia Orthodoxa*, które ukazały się pod własnym tytułem w języku polskim. Ze względu na wykorzystanie wielu z nich jako tekstów źródłowych dla celów naukowych i katechetycznych, zwłaszcza w publikacjach związanych z działalnością Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, trudnym zadaniem okazało się dotarcie do edycji prezentujących niekiedy drobne fragmenty, o objętości nieraz zdania czy dwóch, bez określenia źródła pochodzenia, autora czy tłumacza – dlatego zaprezentowano odnaleziony wybór. Sporadycznie włączono także fragmenty nieustalonego pochodzenia, często będące drobnymi urywkami większych całości, niejednokrotnie bez podania nazwiska tłumacza (niewskazanego np. przez autora artykułu).

Każdy ze zgromadzonych w bibliografii rekordów zawiera informacje uporządkowane według przyjętego schematu, który otwiera tytuł skrócony w języku polskim, konwencjonalny, pod którym dany tekst został zapisany. W *Bibliografii patrystycznej 1901–2016* tytuły mają postać łacińską, natomiast w przypadku tekstów słowiańskich rozwiązanie takie byłoby nieprzejryste, ponieważ niejednokrotnie zapisywane są (a także edytowane) pod różnymi tytułami, jak również w kopiach rękopiśmiennych są opisywane niejednolicie. Po

konwencjonalnym tytule polskim następują: tytuł właściwy, tj. zaczerpnięty z zamieszczającej go publikacji; nazwisko autora przekładu (co do zasady podawane zgodnie z edycją, także w wypadku samych inicjałów) lub zaznaczenie braku informacji o tłumaczu; miejsce pierwodruku. Informacja ta powtarza się w przypadku każdego z przekładów danego tekstu źródłowego. Zaburzenie układu chronologicznego dla każdego z tytułów wynika z przedstawienia na pierwszym miejscu edycji pełnego przekładu (lub najobszerniejszego wyboru), po nim następują jego ewentualne przedruki, a następnie edycje fragmentów przekładu. Układ ten zostaje zachowany dla każdego z przekładów (które z kolei wykazano w porządku chronologicznym, tj. od pierwszego, który ukazał się drukiem).

W rekordach zawierających wykazy poezji liturgicznej zachowano zastosowany przez tłumaczy w opisie tekstu źródłowego format zapisu numeracji troparionów i pieśni, stąd np. 'V.3' oraz '3. troparion pieśni 5.' lub 'troparion trzeci pieśni piątej'.

Przedstawiając wyniki naszych ustaleń, pragniemy skierować słowa wdzięczności do wszystkich osób, które inspirowały i wspierały nas w trakcie realizacji tego projektu oraz przygotowania publikacji do druku. W pierwszej kolejności dziękujemy Profesorowi Aleksandrowi E. Naumowowi, wybitnemu badaczowi i tłumaczowi piśmiennictwa kręgu *Slavia Orthodoxa*. Dziękujemy także Profesor Marzannie Kuczyńskiej, która opracowała recenzję wydawniczą. Za liczne rady, wskazówki i podpowiedzi bibliograficzne jesteśmy wdzięczni Państwu Profesorom: Elizie Małek, Georgiemu Minczewowi, Dejanowi Ajdačićowi, Piotrowi Bunjakowi. Za pomoc organizacyjną i informatyczną dziękujemy dr Zofii Brzozowskiej, dr. Janowi Wolskiemu, dr. Dariuszowi Głasowi, dr. Dawidowi Szymczakowi, mgr. Dawidowi Grzelakowi, Adrianowi Boćkowi. Chcielibyśmy też podkreślić rolę Narodowego Centrum Nauki, które finansowało grant naukowy mający na celu opracowanie niniejszej publikacji. Szczególne wyrazy wdzięczności kierujemy także do pracowników Wydawnictwa Uniwersytetu Łódzkiego, w szczególności – do Pani Redaktor Urszuli Dzieciatkowskiej oraz Pani Redaktor Doroty Stępień.

Kultura polska w kontaktach z piśmiennictwem cerkiewnosłowiańskim – od dialektalnego *koiné* do przekładu literackiego

Polsko-ruskie relacje kulturowe sięgają przynajmniej czasów wczesnego średniowiecza (X/XI w.), gdy zamieszkujące rozległy obszar między Wisłą a Dnieprem plemiona kontaktowały się w sprawach handlowych, politycznych, militarnych, a później również kościelnych. Procesy państwowotwórcze, które doprowadziły do powstania Korony i Rusi Kijowskiej, nie spowodowały ukształtowania się trwałej granicy politycznej, co przy braku wyraźnej bariery naturalnej sprawiało, że ziemie pogranicza wraz z zamieszkałą je ludnością okresowo przechodziły z rąk do rąk. Niewątpliwie sprzyjało to przenikaniu się kultur, których nośnikami – co oczywiste – byli ludzie, czasowo (kupcy, wojsko, poselstwa, jeńcy wojenni) lub stale (związki małżeńskie, nowe osadnictwo) przebywający w granicach państwa sąsiada. Istnienie takiej interferencji kulturowej zasadniczo nie jest dziś kwestionowane, potwierdzają ją bowiem nie tylko średniowieczne teksty historyczne, lecz także archeologia. Wątpliwości

wzbudza natomiast ocena skali tego zjawiska i jego realnego wpływu na kształt ówczesnej kultury materialnej i duchowej Polaków czy Rusinów. Problemów nastrocza zwłaszcza interpretacja niektórych źródeł i coraz liczniej odnajdywanych na terenie Polski artefaktów o cechach charakterystycznych dla bizantyńsko-słowiańskiego kręgu kulturowego. Należą do nich zarówno zabytki o przeznaczeniu sakralno-kulturowym (enkolpiony, tabliczki, inskrypcje), jak i przedmioty użytkowe (np. nóż z Drohiczyzna) świadczące bezsprzecznie o istnieniu kontaktów kulturalnych i handlowych państwa Piastów ze światem prawosławia. W tym kontekście należy wspomnieć o trwającej od lat dyskusji o początkach chrześcijaństwa na ziemiach polskich oraz związanego z tym wątkiem zagadnienia obecności lub przenikania tradycji cyrylometodejskiej na obszary Małopolski i Dolnego Śląska. Spór ten może mieć charakter niekończącej się dyskusji akademickiej, jeśli jej celem będzie wykazanie pierwotnej jednorodności obrządkowej danego obszaru, a przez to wykluczenie (a przynajmniej silną marginalizację) udziału jakiegokolwiek innej tradycji. Taka perspektywa narzuca bowiem potrzebę rekonstrukcji (niemalże wektorową) kierunków przenikania tradycji cyrylometodejskiej bądź łacińskiej na ziemię polskie, zakładając, że jedna z nich musi być pierwotna względem drugiej, a już na pewno konkurencyjna. Często przy tym zapomina się o formalnej jeszcze w tym czasie jedności Kościoła pod koniec pierwszego tysiąclecia i anachronicznie projektuje wszelkie uprzedzenia i zarzuty wyrażane już po Wielkiej Schizmie (1054). Z powodu braku wystarczającej ilości źródeł i długiego okresu trwania samego zjawiska kulturowej koegzystencji takie myślenie może sprowadzać na badawcze manowce. Poświadczony historycznie proces chrystianizacji Polski za pośrednictwem Czech nie musi wcale oznaczać, że był to jedyny kierunek przenikania z południa na tereny Małopolski i Śląska reliktywnej tradycji cyrylometodejskiej. Nie można wykluczyć, że w X–XII w. na obszarach południowej Polski obecne były jeszcze, w równie szczątkowej postaci, co w Czechach, pozostałości miejscowej (ogólno)chrześcijańskiej kultury z okresu, kiedy ziemie te znajdowały się w zasięgu wpływów politycznych Wielkich Moraw, a może też podejmowanych

w podobnym czasie misji iroszkockich. Niezależnie od wcześniejszego (morawskiego) czy późniejszego (ruskiego) pochodzenia bizantyńsko-słowiańskiego komponentu wczesnośredniowiecznej kultury chrześcijańskiej w Polsce sam fakt jego obecności w średniowieczu nie powinien zaskakiwać. Recepcja chrześcijaństwa w okresie sprzed utrwalenia się w świadomości zbiorowej faktu schizmy w Kościele pozwalała zapewne bez większych oporów czerpać nowo schrytystianizowanej ludności z różnych dostępnych jej tradycji, zwłaszcza gdy istniało naturalne środowisko ich osmotycznego przenikania się. Nie powinny więc nas dziwić ślady obecności na terenach polskich w X–XIII w. greckosłowiańskich form leksykalnych (cerkiewnych toponimów oraz cerkiewnosłowiańskich form imion świętych) czy znajomości/używania cyrylicy (*Modlitewnik Gertrudy, Bogurodzica* i inne)¹. Pamiętajmy, że w tym czasie alfabet cyrylicki nie nosił jeszcze tak wyraźnego nacechowania, jak w wiekach późniejszych, gdy został jednoznacznie skojarzony przez łacinników z prawosławiem, a był jedyną wówczas w praktyce oryginalną formą zapisu mowy słowiańskiej dostępną w tym rejonie Słowiańszczyzny². Podobny brak dystansu względem kultury prawosławnej obserwujemy w przypadku chętnie branych za małżonki przez władców polskich księżniczek ruskich, których aktywność fundatorska, przedmioty osobiste i bliskie otoczenie (łącznie z duchownymi, dworem i praktyką nadawania dzieciom imion ruskich) ewidentnie nie wzbudzały w tym czasie kontrowersji, choć przecież nosiły wyraźne cechy chrześcijańskiej tradycji wschodniej³. Rzeczywisty kształt kultury chrześcijańskiej w Koronie

¹ Zob. L. Bednarczuk, *Początki i pogranicza polszczyzny*, Kraków 2018, s. 74–80; A. Romanowski, *Wschodnim pograniczem literatury polskiej. Od średniowiecza do oświecenia*, Kraków 2018, s. 35–38.

² Pamiętajmy oczywiście o możliwym w okresie misji cyrylometodejskiej, a trudnym dziś do rekonstrukcji, zasięgu używania głągolicy na obszarze wpływów morawskich, jak również późniejszych nielicznie zachowanych przykładach zapisywania mowy polskiej łacinką w źródłach łacińskojęzycznych.

³ Zob. F. Sielicki, *Polsko-ruskie stosunki kulturalne do końca XV wieku*, Wrocław 1997, s. 42–46. Autor zauważa że: „Taka współpraca przy budowie świątyni jeszcze raz dowodzi, że różnice wyznaniowe w XII w. nie stanowiły dla Polaków

we wczesnym średniowieczu był więc najpewniej wypadkową nałożenia się tradycji czeskiej na relikty miejscowe i komponent ruski. Brak wystarczającego materiału źródłowego (zwłaszcza zabytków rękopiśmiennych) z okresu sprzed XIV w.⁴ nie pozwala jednak na pełny opis zjawiska i definitywne rozstrzygnięcia⁵. Marginalizacja znaczenia elementów tradycji cyrylometodejskiej i ruskiej nie jest jednak konieczna do opisu dziejów kształtowania się łacińskiego modelu kultury w Polsce, a dogmatyczne przyjęcie perspektywy jej kulturowo-konfesyjnej jednorodności pod koniec średniowiecza czyni trudnymi do zrozumienia motywy i przebieg skutecznych procesów tworzenia wieloetnicznego oraz wieloreligijnego państwa epoki Jagiellonów.

Przejdźmy jednak do literatury. Piśmiennictwo starej Rusi od samego początku rozwija się w języku staro-cerkiewno-słowiańskim i niezwykle mu jeszcze bliskim na tym etapie lokalnym dialekcie ruskim. Pierwszy pełnił funkcję języka tekstów wysokich (liturgicznych, chrześcijańskiej literatury teologicznej, parenetycznej i egzegetycznej), drugi obsługiwał zwyczajne potrzeby administracji książęcej i komunikacji bytowej⁶. Bogaty repertuar przekładowej (greckiej) i oryginalnej (południowsłowiańskiej) literatury chrześcijańskiej stanowił szeroką ofertę dla nowo schryścianizowanych

i Rusinów żadnego problemu. To samo stwierdzamy, obserwując szybką asymilację wyznaniową księżniczek ruskich w Polsce i polskich na Rusi” – F. Sielicki, *Polsko-ruskie stosunki...*, s. 45.

⁴ Okres obejmujący epoki – staropolską przedpiśmienną (966–1136) i staropolską przedliteracką (wczesnopiśmienną) (1136 – koniec XIII w.) według periodyzacji L. Bednarczuka, zob. L. Bednarczuk, *Początki i pogranicza...*, s. 87.

⁵ Przebieg dyskusji na ten temat i wskazówki bibliograficzne, zob. *ibidem*, s. 77–80.

⁶ Warto dodać, że istniał jeszcze hybrydowy wariant pośredni języka staroruskiego, w którym zapisano bodaj najbardziej charakterystyczne dla tego areału zabytki piśmiennictwa, jakimi są latopisy. Zob. S. Temčinas, *Języki kultury ruskiej w Pierwszej Rzeczypospolitej*, [w:] *Między Wschodem a Zachodem. Prawosławie i unia*, red. M. Kuczyńska, *Kultura Pierwszej Rzeczypospolitej w Dialogu z Europą. Hermeneutyka Wartości*, XI, Warszawa 2017, s. 96.

Rusinów. W okresie istnienia Rusi Kijowskiej (988–1237) i powstałej w wyniku rozbicia dzielnicowego Rusi Halicko-Wołyńskiej (1054–1349) literatura staroruska uzupełniona została o kolejne przekłady z greki, wykonane już na miejscu, oraz liczne adaptacje nowych tekstów południowosłowiańskich. Regularnie dostarczane z południa księgi (głównie z Bułgarii, Serbii i słowiańskich klasztorów Góry Athos) wymagały co najwyżej nieznacznej korekty, ale z pewnością nie przekładu, ponieważ ich warianty dialektalne były nadal dość dobrze zrozumiałe dla ruskiego czytelnika/słuchacza. Do tych adaptacji przenikały wszakże lokalne cechy języka (fonetyczne, leksykalne i składniowe), nadając tekstom odrębny kształt ruskiej redakcji języka (staro)cerkiewnosłowiańskiego⁷. W tym samym czasie na ziemiach polskich piśmiennictwo rozwijało się w języku łacińskim, oficjalnym języku Kościoła i państwa, który nadał kształt miejscowej tradycji w oparciu o zachodni wzorzec kultury i literatury chrześcijańskiej. Jednakże w tym przypadku lokalny dialekt słowiański (polszczyzna) nie posiadał jeszcze funkcji literackich (a nawet piśmienniczych!), nie ma zatem symetrii kształtu obu tych obszarów, które przynajmniej do końca XIV w. rozwijają się w ramach własnych systemów. W tym okresie nie możemy też oczekiwać podejmowania prób przekładów tekstów cerkiewnosłowiańskich na język polski, gdyż polszczyzna wciąż stanowi zaledwie dialekt lokalny i to o niskiej funkcji typowo komunikacyjnej (oralnej). Do przekładu tekstu literackiego (a w przypadku kultury cerkiewnej o takich przecież mowa) potrzebny jest bowiem inny, w miarę ukształtowany już wariant języka, który pozwoliłby należycie oddać treść i walory artystyczne tekstu oryginału. Pojawia się tu jednak pytanie, czy istniała już wówczas wystarczająca bariera (nie)zrozumienia języków źródła i przekładu, która jest zawsze podstawowym imperatywem skłaniającym do podjęcia wysiłku tłumaczenia? Wydaje się, że na tym etapie różnicowania się dialektów słowiańskich (X–XIV w.)

⁷ Zob. W. Mokry, *Od Ilariona do Skoworody. Antologia poezji ukraińskiej XI–XVIII w.*, Kraków 1996, s. 18–20; S. Temčinas, *Języki kultury ruskiej...*, s. 91–92.

i pozostałości językowego *koiné* czynnik ten nie był jeszcze wystarczająco silny. Kolejną przeszkodę stanowił fakt o charakterze pozaliterackim, jakim była schizma kościelna. Rozwijająca się od połowy XI w. grecko-łacińska polemika religijna na terenach chrześcijańskiego pogranicza łacińsko-greckiego na Rusi była prowadzona w językach własnych tradycji (łacina vs. cerkiewnosłowiański/grecki) i nie została wyrażnych śladów działalności przekładowej ze źródeł ruskich. Nie musi to jednak świadczyć o całkowitym braku recepcji tekstów cerkiewnosłowiańskich na ziemiach polskich, bowiem ich lektura, dla wykształconego mnicha znającego alfabet cyrylicki przynajmniej pod względem językowym w tym czasie nie powinna stanowić problemu. Nie posiadamy jednak świadectw przekładania tekstów cerkiewnosłowiańskich dla celów polemiki czy cytowania, a sam duch kościelnego sporu nakazywał traktować wszelkie teksty „schizmatyczne” czy „frankońskie” z symetryczną co najmniej podejrzliwością i niechęcią⁸. Okres istnienia księgi rękopiśmiennej sprzed upowszechnienia się druku pod tym względem wymaga jeszcze zbadania.

Dopiero włączenie ziem Rusi Halicko-Wołyńskiej do Korony (1349–1366) przez króla Kazimierza Wielkiego dało silny impuls do bliższego kontaktu łacińskiej i cerkiewnosłowiańskiej kultury literackiej i artystycznej (sztuka sakralna), a język ruski stał się obok łaciny jednym z języków kancelarii królewskiej w Krakowie⁹. Jeszcze bardziej korzystne pod tym względem warunki między Polską i Litwą zaistniały po układzie krewskim (1385), a zwłaszcza po unii lubelskiej (1569), kiedy oba państwa utworzyły jeden organizm polityczny. W granicach Rzeczypospolitej znalazły się rozległe tereny ruskie stanowiące kulturowo-językowe i cywilizacyjne pogranicze dwóch chrześcijańskich światów¹⁰. Nowe struktury administracyj-

⁸ Z nieco mniejszą niechęcią odnoszono się do tekstów greckich, szczególnie patrystycznych, przynajmniej do czasów, kiedy zaczęto polemicznie wysuwać zarzuty o ich celowe fałszowanie przez Greków.

⁹ Por. A. Romanowski, *Wschodnim pograniczem...*, s. 39–41.

¹⁰ Do Korony zostały inkorporowane tereny Wołynia, Ukrainy Kijowskiej i Podola braclawskiego.